

بررسی تأثیر مؤلفه‌های حقوق شهروندی بر مدیریت شهری در شهر ایلام

سید اسکندر صیدایی* - دانشیار دانشگاه اصفهان

رسول داراب‌خانی - دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تهران

ابراهیم جهانگیر - کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری

جواد امینی - کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری

پذیرش مقاله: ۱۳۹۵/۱۰/۲۹   تأیید مقاله: ۱۳۹۷/۰۹/۱۷

چکیده

مباحث شهروندی در جهان معاصر از جمله مباحث جذاب محسوب می‌شود که توجه بسیاری از عالمان اجتماعی و سیاسی را در رشته‌های گوناگون به خود جلب کرده است. تحولات ساختاری و کارکردی نظام‌های اجتماعی و سیاسی و ایجاد بسترهای متفاوت در اداره امور شهرها، همچنین ماهیت اسلامی بودن قوانین ایران، نگرش‌های گوناگونی درباره حقوق و وظایف شهروندی پدید آورده است. هدف پژوهش توصیفی و هم‌بستگی حاضر، تأثیر مؤلفه‌های مختلف حقوق شهروندی بر مدیریت شهری در شهر ایلام است. جامعه آماری شهروندان شهر ایلام است که برای نمونه ۲۰۰ نفر انتخاب شدند. ابزار گردآوری اطلاعات نیز پرسشنامه بود که متناسب با اهداف پژوهش تنظیم شد و پایایی آن به کمک آلفای کرونباخ برای پرسشنامه حقوق شهروندی ۷۵ درصد و برای مدیریت شهری ۷۴ درصد به دست آمد. به منظور بررسی روایی پرسشنامه نیز از روایی صوری استفاده شد که نشان‌دهنده تأیید پایایی پرسشنامه مورد نظر است. در نهایت مجموعه داده‌ها به کمک نرم افزار SPSS تجزیه و تحلیل شد. نتایج حاصل پژوهش که به کمک آزمون کلموگروف-اسمیرنوف، رگرسیون و تی تست حاصل شد، نشان می‌دهد حقوق شهروندی برای افراد متعددی قابل درک و معنادار نیست. همچنین آگاهی از این حقوق می‌تواند بر مدیریت شهری شهروندان مؤثر باشد.

واژه‌های کلیدی: ایلام، حقوق شهروندی، شهر، مدیریت شهری.

مقدمه

روند روبه‌رشد شهرنشینی در ایران و هم‌نشینی فرهنگ‌ها و گروه‌های مختلف با یکدیگر، همچنین تبدیل روابط روستایی به روابط شهری، ضرورت بازتعریف تعاملات کنشگران را با یکدیگر و با نهادهای شهری در جامعه شهری متناسب با معیارهای قانونی روزآمد و با ضمانت اجرایی قوی مشخص می‌کند (لطفی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۰۲). شهر به‌عنوان منبع توسعه مدنظر است و جایگاه مدیریت شهری در روند توسعه شهر و بهبود سکونتگاه‌های شهری نقشی بسیار مهم و تعیین‌کننده دارد. در این میان، مدیریت جریان مطلوب زندگی شهری می‌تواند در بهبود سکونتگاه‌های انسانی و پایداری توسعه شهری تأثیرگذار باشد؛ زیرا عامل مجوزدهنده و تنظیم‌کننده برنامه‌های شهری از کارایی مدیریت شهری نشئت می‌گیرد (شیعه، ۱۳۸۲: ۳۷). شهر ایلام طی دهه‌های اخیر با رشدی شتابان همراه بوده و تحولات جمعیتی و کالبدی نامناسبی را داشته است. همچنین سبب مهاجرپذیری شدیدی شده و نوعی شهرسازی ناندیشیده و ناپایدار در آن به وقوع پیوسته است (حسین‌زاده و همکاران، ۱۳۸۷: ۲۹). افزایش جمعیت و مهاجرت از روستاهای استان و شهرهای کوچک مرزی و هم‌جوار به این شهر خطراتی را به وجود می‌آورد که عبارت است از: بیشتر شدن بیکاری، مسائل اجتماعی، نگرانی زمین و مسکن، گسستگی بافت شهری (فضاهای خالی درون شهر)، نابه‌سامانی‌های سیمای شهر، گسترش شهر به‌سوی نواحی بالقوه خطرناک، رشد شدید و بی‌قواره (رشد شتابان توسعه کالبدی)، ازدحام رفت‌وآمد شهری (تراکم ترافیک شهری) تبدیل زمین‌های کشاورزی به فضاهای مسکونی، ساخت‌وسازهای ناندیشیده شهری و نابودی امکانات و قابلیت‌های طبیعی محیط‌زیست شهری. از سوی دیگر، به دلیل سازگار نبودن رشد جمعیت با ظرفیت زیرساخت‌های محله‌های شهری، پایداری بیشتر این محله‌ها از منظر توسعه پایدار با چالش مواجه شده است. در این میان، این پرسش به وجود می‌آید که آیا آگاهی شهروندان از مؤلفه‌های گوناگون حقوق شهروندی با برنامه‌ریزی‌های مدیریت شهری ارتباط دارد و اینکه آگاهی شهروندان از مؤلفه‌های گوناگون حقوق شهروندی تا چه میزان در برنامه‌ریزی‌های مدیریت شهری تأثیرگذار خواهد بود.

با توجه به تأثیر بنیادین و مستقیم رعایت حقوق شهری و شهروندی (هم از سوی شهروندان و هم از سوی ساختاری مدیریتی شهر ایلام) و بی‌توجهی به مؤلفه‌های اصلی و بنیادی شهروندی در این شهر، مغفول ماندن جنبه‌های مختلف رعایت حقوق شهروندی در سطح شهر از منظر عملی، لازمه تبیین و تشریح این مقوله را به منظور تعالی حقوق شهروندی در حوزه مدیریت شهری دوچندان می‌کند (شیانی، ۱۳۸۸: ۳۹).

پیشینه پژوهش

زیاری و همکاران (۱۳۹۳) با «ارزیابی میزان آگاهی‌های عمومی شهروندان پیرانشهر از حقوق شهروندی و قوانین شهری» به بررسی کارآمدی حقوق شهروندی و میزان مشارکت شهروندی پرداختند.

حاج‌زاده و همکاران (۱۳۹۲) در بررسی «سنجش میزان آگاهی‌های عمومی به حقوق شهروندی در استان خراسان شمالی» با تعیین نمونه آماری نتیجه گرفتند که میزان آگاهی شهروندان از حقوق شهروندی متوسط است و بیشتر شهروندان پایگاه اجتماعی پایینی دارند.

پروین (۱۳۹۲) در «قانون‌گریزی نقض متقابل حقوق شهروندی»، قانون‌گریزی را مانع مهم رشد و توسعه جامعه عنوان کرد و ضمن ارائه بسیاری از قانون‌گریزی‌ها از جمله تفسیر قانون به نفع منافع فردی، پایبند نبودن به مقررات،

سوءاستفاده از مقررات و...، به بررسی پیامدهای قانون‌گریزی در جامعه از سوی شهروندان و ارگان‌های عمومی و دولتی پرداخت.

نظریان و همکاران (۱۳۹۰) در «توانمندسازی نظام مدیریت شهری براساس الگوی شهر شهروندمدار در ایلام» به بررسی افزایش بی‌حدوحد و ناگهانی جمعیت شهری ناشی از رشد طبیعی و مهاجرت روستاییان، تبدیل شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ، تحولات شگرف فرهنگی و فناوری و جهانی‌شدن و تأثیرات آن بر جوامع مختلف در حوزه مدیریت شهری پرداختند.

کریمی‌پور (۱۳۸۹) در «بررسی مشارکت شهروندی در مدیریت شهر مشهد (با تأکید بر نقش شورای شهر)» مشکلات فراوان در ساختار مدیریت این شهر را در مراحل برنامه‌ریزی، نظارت و اجرای طرح‌ها و برنامه‌ها مشخص کرد. شیبانی (۱۳۸۸) در «تحلیلی بر وضعیت شهروندی در شهر تهران: نگاهی بر مدیریت شهری» به جذابیت مباحث شهروندی در جهان معاصر پرداخت و نتیجه گرفت گرایش به شهروندی و به‌کارگیری آن در درک و تحلیل بسیاری از مسائل اجتماعی و شهری و به‌منظور کارآمدی در مدیریت و برنامه‌ریزی بسیار تأثیرگذار است.

احمدی طباطبایی (۱۳۸۸) در بررسی «حقوق شهروندی با تأکید بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» ضمن نگاهی تاریخی به روند تحول و تطور حقوق شهروندی در جوامع بشری بر مبنای آموزه‌های دینی و سیاسی، سیر تحول این مفهوم را در مباحث حقوقی و سیاسی جدید تبیین کرد.

حسین‌زاده دلیر و همکاران (۱۳۸۷) در «تبیین شاخص‌های پایداری مناطق شهری با رویکرد توسعه پایدار در شهر ایلام» نتیجه گرفتند که این شهر با تحولات جمعیتی و کالبدی نامناسبی همراه بوده و سبب مهاجرت‌پذیری شدیدی شده است. همچنین نوعی شهرسازی ناندیشیده و ناپایدار در آن به وقوع پیوسته است.

صرافی و همکاران (۱۳۸۷) در بررسی «تحلیل مفهوم شهروندی و ارزیابی جایگاه آن در قوانین، مقررات و مدیریت شهری کشور» ضمن تحلیل و تشریح مفهوم، پیشینه و خاستگاه شهروندی، جایگاه آن در قوانین و مقررات شهری کشور را واکاوی کردند و به ارتباط آن با مدیریت شهری پرداختند.

ربانی و همکاران (۱۳۸۵) با «بررسی عوامل اجتماعی، فرهنگی و میزان آگاهی افراد از حقوق شهروندی (شهر اصفهان در سال ۱۳۸۴)» با انتخاب حجم نمونه در شهر اصفهان نتیجه گرفتند که میان عوامل اجتماعی-فرهنگی با میزان آگاهی افراد از حقوق شهروندی رابطه معناداری وجود دارد.

شیعه (۱۳۸۲) با بررسی «لزوم تحول مدیریت شهری در ایران» به لزوم تحول در مدیریت شهرهای ایران پرداخت.

مبانی نظری

الف) مفهوم شهروندی

در فرهنگ لغت دهخدا درباره واژه شهروند آمده است: اهل یک شهر یا یک کشور را گویند. «وند» این واژه در گذشته نیز بوده و در واقع این واژه «شهریند» بوده است، به معنای کسی که به شهری بند است. با گذشت زمان این بند تبدیل به «وند» شده است. «ی» موجود در شهروندی نیز یعنی هر چیز مربوط به شهروند. در زبان فرانسه، غالباً شهروند در نقطه

مقابل رعیت به کار می‌رود. طی زمان، به تدریج، دولت-کشور جای دولت-شهر را گرفت و مفهوم شهروند به مفهوم دولت-کشور وابسته شد (پللو، ۱۳۷۰: ۱).

حقوق شهروندی به مجموعه حقوق و امتیازاتی گفته می‌شود که به شهروندان یک کشور با توجه به دو اصل کرامت انسانی و منع تبعیض تعلق می‌گیرد تا فراهم زمینه رشد شخصیت فردی و اجتماعی شهروندان را در نظام حقوقی هر کشور فراهم کند. مجموعه قوانین و امتیازات مربوط به حقوق شهروندان به حقوق فردی مانند آزادی بیان، حقوق مربوط به گروه‌ها و اقشار مختلف جامعه از قبیل حق برخورداری از انرژی تقسیم می‌شود.

ب) سیر تاریخی حقوق شهروندی

در بحث از تاریخچه حقوق شهروندی باید به تابعیت و تحولات آن توجه شود؛ زیرا تابعیت نشان‌دهنده ارتباط و وابستگی افراد و دولت‌هاست. همچنین رابطه‌ای سیاسی است؛ به این دلیل که از حاکمیت دولت ناشی می‌شود و دولت تعیین می‌کند چه افرادی تبعه آن هستند یا برای داشتن تابعیت باید چه شرایطی داشته باشند (تابعیت اکتسابی) (ارفع‌نیا، ۱۳۷۴: ۴۰). در کشورهای بزرگ‌تری مانند ایران و روم که جمعیت آن‌ها مرکب از اقوام مختلف است، رابطه سیاسی و معنوی میان فرد و دولت وجود داشت که حتی فرد در خارج از قلمرو آن کشور نیز تحت جمعیت آن دولت بود. این رابطه قطع نمی‌شد و حتی به برخی بیگانگان واجد شرایط نیز حقوق شهروندی مخصوص اتباع دولت اعطا می‌شد (مدنی، ۱۳۷۵: ۵۶-۷۵).

پس از ورود اسلام به ایران، حقوق بشر بیش از گذشته مدنظر قرار گرفت و نظامی مبنی بر تساوی حقوق انسان‌ها بر پایه تعالیم و آموزه‌های اسلام پایه‌ریزی شد. در این نظام هرگونه فاصله طبقاتی از بین رفت و تقوی ملاک برتری انسان‌ها شد؛ بنابراین در حقوق اسلامی، همه افراد اعم از زن و مرد، پیر و جوان و سیاه و سفید حقوق یکسانی دارند. در قرآن نیز آیه شریفه «انا خلقناکم من ذکر و انثی و جعلناکم شعوباً و قبائل متعارفوا ان اکرمکم عندالله اتقکم» (سوره حجرات، آیه ۱۳) بر همین معنی تأکید می‌کند (مهرپور، ۱۳۷۴: ۳۸۱).

ج) مقررات شهری و حقوق شهروندی

با نگاهی به سابقه گسترده نظریه‌های شهروندی می‌توان دریافت این تعاریف هسته‌های مشترکی دارند: نوعی پایگاه و نقش اجتماعی مدرن برای تمامی اعضای جامعه، مجموعه‌ای به هم پیوسته از وظایف، حقوق، تکالیف، مسئولیت‌ها و تعهدات اجتماعی، سیاسی، حقوقی، استعاری و فرهنگی همگانی و برابر و یکسان، احساس تعلق و عضویت اجتماعی مدرن برای مشارکت جدی و فعالانه در جامعه و حوزه اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، حقوقی و فرهنگی فارغ از تعلق طبقاتی، نژادی، مذهبی و قومی (صرافی و عبدالهی، ۱۳۸۷: ۱۱۵-۱۳۴). تضمین حقوق و آزادی‌های شهروندان و استقرار امنیت فردی و اجتماعی برای آنان در گرو تنظیم اقتدار هیئت حاکمه با وضع قوانینی صورت می‌گیرد که حدود اختیارات و برخورداری آنان را به نحوی منطقی مشخص کند.

یکی از مهم‌ترین مسائل در ایران، فراوانی دستگاه‌های تصمیم‌گیرنده در امور شهر است. امور جاری در شهر به دلیل تنوع در تصمیم‌گیری و نبود مدیریتی جامع با مشکلات فراوانی مواجه شده و معضلات زیادی در شهر به وجود آورده است. با وجود این، به نظر می‌رسد مرجعی قانونی و تصمیم‌ساز در اداره امور شهر وجود ندارد تا بتوان راهبرد توسعه را برای اداره شهر و هریک از مدیران شهری در هر بخش که وظیفه اداره آن را برعهده دارند، تنظیم کرد. وجود

دستگاه‌های متعدد در تصمیم‌گیری بر مدیریت شهر و شهرداری از جمله مسکن و شهرسازی، استانداری‌ها و دیگر دستگاه‌های موازی با کارکرد شهرداری، تداخل وظایف و ایجاد مشکلات فراوان در تصمیم‌گیری‌ها منشأ اصلی تحقق-نیافتن مدیریت نظام‌مند یکپارچه است (رحمانی، ۱۳۹۱: ۳۰۹-۳۱۰).

د) مؤلفه‌های شهروندی در مدیریت شهری ایلام

هر شهروند با توجه به جایگاه و پایگاه اجتماعی خویش در جامعه شهری دارای حقوقی است. براین اساس حقوق شهروندی به سه دسته زیر تقسیم می‌شود:

الف) حقوق قانونی و مدنی: آزادی‌های فردی، آزادی بیان، حق مالکیت، حق بهره‌مندی از عدالت و...؛

ب) حقوق سیاسی: حق شرکت در انتخابات، حق مشارکت سیاسی و...؛

ج) حقوق اجتماعی: حق بهره‌مندی از امنیت، رفاه اجتماعی، خدمات مدنی و... .

در ادامه به مهم‌ترین مطالب مورد نظر درباره مشارکت شهروندان ایلامی در اداره امور شهر پرداخته می‌شود. یکی از این موارد تصمیم‌گیری‌های تأثیرگذار سیستم شهری ایلام (مدیریت شهری) بر حقوق شهروندان است. براین اساس ضروری است برای تحقق حقوق شهروندان با توجه به نیازهای آنان، مردم در برنامه‌ها و تصمیم‌گیری‌های مربوط به شهر خود مشارکت داشته باشند. مشارکت شهروندی در شهر ایلام سبب صرف انرژی، زمان، هزینه، امکانات کمتر و انجام کارهای بیشتر در شهر می‌شود (سیف، ۱۳۷۹: ۵۶). بررسی لزوم آموزش حقوق شهروندی در ایران نشان می‌دهد نظام حقوق شهروندی در ابعاد اقتصادی-مالی، فرهنگی، اجتماعی و اداری-سیاسی نیازمند آموزش است (پاک‌نژاد و شکوری، ۱۳۸۰: ۴۳)، اما در این زمینه، ایران نیز مانند بیشتر کشورهای در حال توسعه پیشرفت چشمگیری نداشته و برنامه‌های محدود آن با نتایج مطلوبی همراه نبوده است؛ بنابراین می‌توان دلیل برخی مشکلات مدیریت شهری کشور را کمبود آگاهی و روند نادرست آگاه‌سازی شهروندان از حقوق و قوانین شهری و شهروندی دانست (هاشمی، ۱۳۷۹: ۲۴)؛ مانند مراجعه شهروندان ایلامی به شهرداری برای اخذ پروانه احداث ساختمان یا محل کسب‌وکار که به دلیل آگاهی-نداشتن از فلسفه قوانین و مقررات یا آگاهی اندک درباره آن‌ها، این مقوله را مانع رسیدن به مهم‌ترین خواسته‌های خود می‌دانند یا آن را ابزاری در دست شهرداری برای کسب درآمد می‌پندارند.

یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های مدیریت شهری، توجه به ساختار فرهنگی-جغرافیایی و بافت اجتماعی شهری است که شهروندان در آن سکونت دارند. شهر ایلام طی پنجاه سال گذشته مهاجرپذیر بوده است. میزان متوسط نرخ مهاجرت‌پذیری آن نیز در سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۷۵ حدود ۴/۵ درصد و در دوره ۱۳۷۵-۱۳۸۵ حدود ۴/۲ درصد بوده است که این ارقام شدت نسبت مهاجرت‌پذیری شهر ایلام را نشان می‌دهد (نظریان و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۴۵).

ه) مدیریت شهری و شهروندی؛ مبنای پایداری شهری

شهرهای امروزی به دلیل تولید بی‌هدف و گسترش بدون حدود مرز، به کارخانه، راه آهن و حتی زاغه شباهت دارند. باید به این نکته توجه کرد که شهرنشینی و مدیریت شهری باید با رشد معیارها و رفاه اجتماعی توأم باشد (lees et al., 1976: 1815). در عصر حاضر، مشارکت فعال شهروندان در برنامه‌های شهری و حکمرانی شهری، مدنظر بیشتر محافل

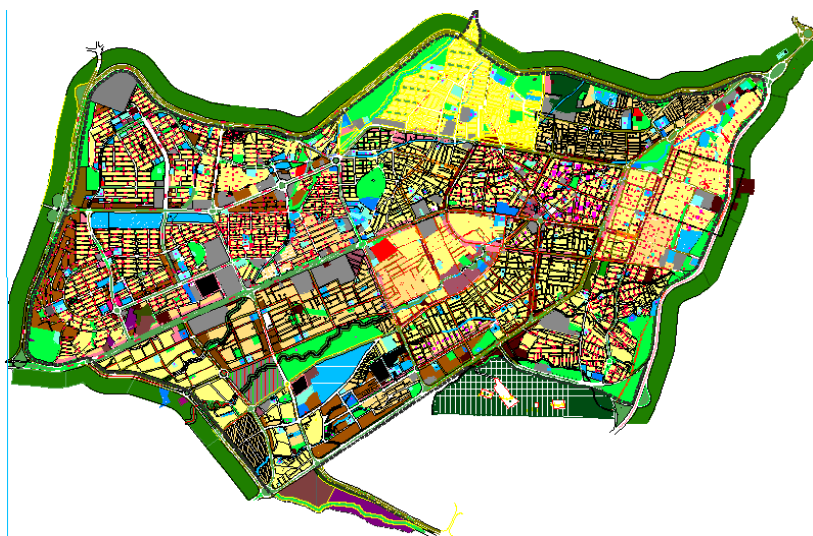
اجتماعی است. در این میان، راه‌های اجرایی پاسخگویی به خواسته‌های شهروندان به کمک تصمیم‌گیرندگان محلی، مستلزم شناسایی ابعاد مختلف مشارکت است (شریفیان ثانی، ۱۳۸۰: ۴۴).

شهروندسازی مهم‌ترین وظیفه مدیریت شهری است که هدف آن باید تقویت و بهبود اجتماع محلی کارآمد و مؤثر باشد. تحقق عدالت اجتماعی در سطح محلی و شهری از وظایف مدیریت شهری است (Demaine, OP. Cit: 163-178). در سیستم‌های امروزی (اجتماعی و اقتصادی، فرهنگی و سیاسی) قوانین و مقررات، تعیین‌کننده روابط، تعاملات و سطوح عملکردی و جایگاه هر بخش و نهاد است. در سیستم پیچیده شهری نیز حقوق شهری همین عملکرد را دارد (قرخلو و عمران‌زاده، ۱۳۸۴: ۴۹). نظام مدیریت شهری شامل سه سطح مدیریت سیاسی-اجتماعی، مدیریت سازمانی و برنامه‌ریزی و مدیریت اجرایی و فنی است (شیانی، ۱۳۸۸: ۴۹).

در شهر ایلام به دلیل محرومیت زیاد، مشکلات فراوانی وجود دارد. در این میان ضروری است مدیریت شهری با مشارکت شهروندان ایلامی برای عمران و آبادی شهر اقدام کند. توسعه پایدار شهری، توسعه‌ای است که از نظر زیست‌محیطی قابل-سکونت و زندگی و از نظر اقتصادی قابل‌دوام باشد. از نظر اجتماعی نیز برابری و توجه به خواست و نظر مردم در آن مطرح شود (Mukomo, 1996: 266) آگاهی‌نداشتن شهروندان از این حقوق و قوانین یا آگاهی اندک آن‌ها، زمینه‌ساز بروز مشکلات عدیده‌ای شده و جامعه شهری و مدیریت آن را در تنگنا قرار داده است. در این میان، تعدد سازمان‌ها و نهادهای مسئول و مدیر در سطح شهر ایلام، عملکرد مستقل هریک از سازمان‌ها بر مبنای دستورالعمل‌های سازمانی خود، کمبود بودجه‌های درون‌سازمانی به‌منظور پیشبرد اهداف مدیریت شهری و نبود بخش‌نامه‌ها یا دستورالعمل‌هایی مبنی بر مشارکت شهروندان در تصمیم‌گیری‌های شهری، مشارکت شهروندان را در اداره امور شهر نادیده گرفته است.

و) محدوده مورد مطالعه

شهر ایلام مرکز و مهم‌ترین شهر در شمال استان ایلام است که به‌عنوان نخست‌شهر ناحیه‌ای، بیش از ۲۵ درصد از کل جمعیت و ۴۵ درصد کل جمعیت شهرنشین استان را در خود جای داده است. براساس محدوده تعیین‌شده از سوی طرح جامع شهر، وسعت شهر ایلام حدود ۱۷ کیلومتر مربع و ارتفاع متوسط آن از سطح دریا ۱۴۴۰ متر است (نظریان، ۱۳۹۰: ۱۴۹).

محدوده مورد مطالعه

جنگ تحمیلی و تبعات ناشی از آن به شکلی گسترده موجب جابه‌جایی جمعیت شد. از جمله این تبعات رشد و گسترش شهر ایلام و در نتیجه فشار بر این شهر به‌عنوان نقطه کانونی جذب مهاجران روستایی بود. در سال ۱۳۸۵، شهر ایلام با جمعیت ۱۶۰۳۵۵ نفری بیش از ۲۵ درصد از کل جمعیت شهری استان را به خود اختصاص داد که نشان‌دهنده اهمیت این شهر به‌عنوان مهم‌ترین نقطه شهری ناحیه بود (معاونت برنامه‌ریزی استانداری، ۱۳۸۸: ۵۵).

روش پژوهش

پژوهش حاضر توصیفی-پیمایشی، علی و کاربردی است که هدف آن «تبیین مؤلفه‌های حقوق شهروندی بر مبنای مدیریت شهری در شهر ایلام» است. در پژوهش‌های توصیفی به‌طور معمول از روش‌های مطالعه کتابخانه‌ای و بررسی متون و محتوای مطالب، همچنین روش‌های میدانی مانند پرسشنامه، مصاحبه و مشاهده استفاده می‌شود. به‌طور کلی این پژوهش‌ها به سه گروه پیمایشی یا زمینه‌یاب، ژرفانگر و تحلیل محتوا تقسیم می‌شوند. در پژوهش توصیفی-پیمایشی، ویژگی‌ها و صفات افراد جامعه و وضعیت فعلی جامعه آماری در قالب چند صفت یا متغیر بررسی می‌شود. در این پژوهش نیز برای جمع‌آوری اطلاعات علاوه بر پرسشنامه، از اسناد، مدارک، کتب، مقالات، پایان‌نامه‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی اینترنتی استفاده شد. نمونه‌گیری نیز به روش تصادفی صورت گرفت. جامعه آماری مطالعه حاضر، شهروندان شهر ایلام هستند که ۲۰۰ نفر از آن‌ها به‌عنوان نمونه آماری پژوهش حاضر انتخاب شدند. همچنین جمع‌آوری داده‌ها به کمک پرسشنامه صورت گرفت که پایایی آن با استفاده از آلفای کرونباخ تعیین شد (جدول ۱).

جدول ۱. نتایج پایایی پرسشنامه

مقدار آلفا (درصد)	آیتم	
۷۳	۳	حقوق سیاسی
۷۱	۵	حقوق اجتماعی
۷۳	۳	حقوق مدنی
۷۵	۱۱	حقوق شهروندی
۷۴	۱۰	مدیریت شهری

بر اساس یافته‌های جدول ۱، مقدار آلفای پرسشنامه حقوق شهروندی ۷۵ درصد و مدیریت شهری ۷۴ درصد است؛ از این‌رو این پرسشنامه‌ها اعتبار علمی برای انجام این پژوهش را دارند.

بحث و یافته‌ها

هدف اصلی پژوهش حاضر، بررسی مؤلفه‌های حقوق شهروندی بر مدیریت شهری در شهر ایلام است و نتایج آن در دو بخش آمار توصیفی و آمار استنباطی ارائه شده است. در بخش توصیفی ابتدا جدول‌های فراوانی و درصد پرسش‌های جمعیت‌شناختی مشخص شد. در بخش استنباطی نیز با استفاده از آزمون کلموگروف-اسمیرنوف ابتدا نرمال بودن

متغیرهای پژوهش تعیین، و سپس به کمک ضریب هم‌بستگی پیرسون و رگرسیون چندمتغیره به پرسش‌ها پاسخ داده شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز با استفاده از نرم‌افزار SPSS19 صورت گرفت.

براساس جدول ۲، تعداد ۵۲ درصد پاسخگویان مرد و ۴۸ درصد آن‌ها زن هستند.

مطابق جدول ۳، سن ۲۵/۶۵ درصد پاسخگویان ۳۰ و کمتر، سن ۴۲ درصد بین ۳۱-۴۰، سن ۲۴ درصد بین ۴۱-۵۰

و سن ۸/۵ درصد نیز بیشتر از ۵۰ است.

براساس جدول ۴، تحصیلات ۳۲ درصد پاسخگویان دیپلم و کمتر، ۲۷ درصد فوق‌دیپلم، ۳۰ درصد لیسانس و ۱۱

درصد فوق‌لیسانس و بالاتر است.

جدول ۲. توزیع فراوانی جنسیت پاسخگویان

جنسیت	فراوانی	درصد
مرد	۱۰۴	۵۲
زن	۹۶	۴۸
جمع	۲۰۰	۱۰۰

جدول ۳. توزیع فراوانی سن پاسخگویان

سن	فراوانی	درصد
۳۰ سال و کمتر	۵۱	۲۵/۵
۳۱-۴۰ سال	۸۴	۴۲
۴۱-۵۰ سال	۴۸	۲۴
بالاتر از ۵۰ سال	۱۷	۸/۵
جمع	۲۰۰	۱۰۰

جدول ۴. توزیع فراوانی تحصیلات پاسخگویان

تحصیلات	فراوانی	درصد
دیپلم و کمتر	۶۴	۳۲
فوق‌دیپلم	۵۴	۲۷
لیسانس	۶۰	۳۰
فوق‌لیسانس و بالاتر	۲۲	۱۱
جمع	۲۰۰	۱۰۰

جدول ۵. آزمون کلموگروف-اسمیرنوف حقوق شهروندی و مدیریت شهری

مؤلفه	N	k-s	sig
حقوق سیاسی	۲۰۰	۱/۳۴۱	./۰۵۴
حقوق اجتماعی	۲۰۰	۱/۳۴۷	./۰۵۳
حقوق مدنی	۲۰۰	۱/۲۵۱	./۰۸۷
حقوق شهروندی	۲۰۰	./۹۱۲	./۳۷۶
مدیریت شهری	۲۰۰	۱/۲۲۰	./۱۰۲

با توجه به جدول ۵، سطح معناداری $\text{sig} > .05$ است؛ بنابراین فرض H_0 تأیید و فرض H_1 که نشان‌دهنده نرمال نبودن داده‌هاست، رد می‌شود. در نتیجه متغیرهای حقوق سیاسی، اجتماعی، مدنی، حقوق شهروندی و مدیریت شهری نرمال هستند.

بر اساس جدول ۶، میان آگاهی شهروندان از حقوق شهروندی و برنامه‌ریزی‌های مدیریت شهری، با توجه به شدت ارتباط به دست آمده ($R = 0.317, 0.282, 0.186, 0.167$) در سطح $.05$ درصد خطا، با ۹۹ درصد اطمینان، ارتباطی مثبت و معنادار وجود دارد. به عبارت دیگر، هرچه میزان آگاهی شهروندان از حقوق شهروندی بیشتر باشد، برنامه‌ریزی‌های مدیریت شهری نیز افزایش می‌یابد.

جدول ۶. نتایج ارتباط میزان آشنایی با حقوق شهروندی و مدیریت شهری

نوع آزمون	متغیر وابسته	متغیر مستقل	R	P
پیرسون	مدیریت شهری	حقوق سیاسی	*.167	.018
		حقوق اجتماعی	**.186	.008
		حقوق مدنی	**.282	.000
		حقوق شهروندی	**.317	.000

*, * و * به ترتیب رابطه در سطح ۱ و ۵ درصد

جدول ۷. نتایج تأثیر مؤلفه‌های گوناگون حقوق شهروندی بر مدیریت شهری

متغیر	R	R ²	F	p	β	t	p
حقوق سیاسی	.396	.140	9.08	.000	-1/24	-2/94	.004
حقوق اجتماعی	.396	.140	9.08	.000	-2/00	-3/25	.001
حقوق مدنی	.396	.140	9.08	.000	-1/08	-2/70	.007
حقوق شهروندی	.396	.140	9.08	.000	3/29	3/38	.001

بر اساس جدول ۷، نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون خطی نشان می‌دهد میان آگاهی شهروندان از مؤلفه‌های گوناگون حقوق شهروندی و برنامه‌ریزی مدیریت شهری ضریب هم‌بستگی چندگانه در حد $MR = .39$ وجود دارد. $F = 9.08$ و در سطح $P < .001$ معنادار است. همچنین $R = .396$ ، $R^2 = .140$ ، $F = 9.08$ ، $p = .000$ ، $\beta = -1/24$ ، $t = -2/94$ ، $p = .004$ ، $\beta = -2/00$ ، $t = -3/25$ ، $p = .001$ ، $\beta = -1/08$ ، $t = -2/70$ ، $p = .007$ ، $\beta = 3/29$ ، $t = 3/38$ ، $p = .001$ متغیر حقوق سیاسی با $\beta = -1/24$ و متغیر حقوق اجتماعی با $\beta = -2/00$ بهترین پیش‌بین‌ها برای مدیریت شهری هستند. ضریب تعیین نشان می‌دهد $.11$ درصد واریانس برنامه‌ریزی‌های مدیریت شهری با آگاهی شهروندان از مؤلفه‌های مختلف حقوق شهروندی قابل تبیین است. باید توجه داشت که شهر، محل ظهور اجتماع، ظهور مدنیت و ظهور شهروندی و واقعیتی است که جامعه ایرانی با آن روبه‌روست. باید توجه داشت که در عصر کنونی «حقوق شهروندی» قوانینی برخاسته از واقعیات جامعه امروز نیست و از جامعه خود «عقب» مانده است که این امر مانعی در برابر توسعه جامعه شهری است. در این شرایط، نقض قوانین، بروز مشکلات عمده اجتماعی و نافرمانی‌های مدنی امری حتمی به نظر می‌رسد و ظهور آن‌ها دور از ذهن نیست. در نتیجه شهر امروزی را می‌توان مکانی برای تولید «شهروند» قلمداد کرد. در این میان، بیش از نیم قرن است که «حقوق شهری» برای تسهیل در این امر و تعریف، تقویت و حمایت از روابط و تعاملات

کنشگران و نهادهای شهری پا گرفته است. مدیریت شهری می‌تواند با آموزش حقوق شهروندی و تشویق شهروندان به پیگیری حقوق خویش، توجه به رویکرد شهروندمداری و ایجاد فضای گفت‌وگو میان شهروندان و مدیران شهری، اصلاح نظام اداری و مراعات حقوق شهروندی، جامعیت و نبود تبعیض میان شهروندان، حاکمیت قانون، مسئولیت‌پذیری در قبال شهروندان، کارایی و اثربخشی، شفافیت و پاسخگویی در ارتقای حقوق شهروندان تأثیرگذار باشد.

نتیجه‌گیری

شهرها به‌عنوان مراکز سکونت، کالبد و کارکردهای متفاوتی دارند. عناصر کالبدی در شهرها و ایفای نقش‌های متعدد به‌کمک بازیگران عرصه سیاسی و اجتماعی شکل می‌گیرد. شکل‌بندی و نقش‌دادن به بازیگرانی از جمله دولت، مردم، نهادهای مدنی، قانون‌گذار و مانند آن سبب شده است تا وظایف و تکالیف متقابل و دوسویه میان شهروندان و اداره‌کنندگان امور در سطوح ملی و محلی پدید آید. با توجه به اینکه فرهنگ شهر و شهروندسازی از ضروریات اساسی افزایش و گسترش سرمایه اجتماعی در هر جامعه است، آگاهی از میزان و کیفیت آن در زمان‌های گوناگون لازمه توسعه همه‌جانبه جوامع به‌شمار می‌آید. با توجه به نتایج این پژوهش، ارتباط میان میزان آشنایی با حقوق شهروندی و مدیریت شهری، مثبت و معنادار است. به عبارت دیگر، هرچه میزان آگاهی شهروندان از حقوق شهروندی بیشتر باشد، برنامه‌ریزی‌های مدیریت شهری نیز افزایش می‌یابد. همچنین میان مؤلفه‌های گوناگون حقوق شهروندی و مدیریت شهری ضریب هم‌بستگی چندگانه وجود دارد و حقوق شهروندی، حقوق مدنی، حقوق سیاسی و متغیر حقوق اجتماعی بهترین پیش‌بین‌ها برای مدیریت شهری هستند. نتایج این مطالعه با نتایج پژوهش‌های نظریان و همکاران (۱۳۹۰)، کریمیان‌پور (۱۳۸۹)، شیانی (۱۳۸۸)، طباطبایی (۱۳۸۸)، صرافی و همکاران (۱۳۸۷)، بانی و همکاران (۱۳۸۵) و شیعه (۱۳۸۲) مطابقت دارد. آگاهی شهروندان از مسائل و مشکلات شهری که باید در مدیریت شهر برطرف شوند، عنصری کلیدی و اساسی در افزایش شهروندسازی و موقعیت مدیران شهری است که نقطه شروع آن را باید در مسائل عمرانی و آبادی شهر جست‌وجو کرد، اما رعایت‌نکردن قوانین در حد مطلوب در میان مدیران و مسئولان شهری را که از ارکان اساسی در شهروندسازی است، باید در قانون‌گریزی جامعه ایران دنبال کرد که در بستر تاریخی فرهنگی ایران شکل گرفته است. با توجه به وضعیت فعلی شهر ایلام، شهروندی برای بسیاری از افراد معنادار و قابل‌درک نیست و آگاهی از حقوق، عمل به وظایف و داشتن احساس شهروندی با عوامل بازدارنده‌ای در جامعه مواجه است. متأسفانه آگاهی از حقوق شهروندی در شهر ایلام در حد متوسط، و تابعی از عوامل و محدودیت‌های موجود در سطح جامعه است؛ بنابراین می‌توان به‌کمک مدیریت شهری و تدوین و اجرای برنامه‌های شهروندمدار، گام‌های مؤثری برای رفع مسائل و مشکلات شهری برداشت. در حال حاضر و براساس پژوهش‌های متعدد، نظام حقوق شهری ایران به‌ویژه قانون شهرداری‌ها ناظر بر هویت شهروندی نیست و با وجود اعتبار قانونی و ضمانت اجرایی حقوقی، روح شهروندی مدرن را در بخش‌های مختلف بازتاب نمی‌دهد.

منابع

قرآن کریم.

- ارفع‌نیا، بهشید، ۱۳۷۴، *حقوق بین‌الملل خصوصی*، جلد اول، انتشارات عقیق، تهران.
- احمدی طباطبایی، محمدرضا، ۱۳۸۸، «حقوق شهروندی با تأکید بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه علمی-پژوهشی رهیافت انقلاب، سال سوم، شماره ۸، صص ۳-۸۸.
- پللو، روبر، ۱۳۷۰، *شهروند و دولت*، ترجمه ابوالفضل قاضی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
- پاک‌نژاد، فاطمه و هدایت شکوری، ۱۳۸۰، *بررسی لزوم آموزش حقوق شهروندی در ایران*، همایش راهکارهای توسعه و فرهنگ شهروندی، انتشارات محبان، اصفهان.
- پروین، فرهاد، ۱۳۹۲، «قانون‌گریزی؛ نقض متقابل حقوق شهروندی»، مجله پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، سال نوزدهم، شماره ۲، صص ۱۷۵-۱۸۶.
- حاج‌زاده، مصطفی و اعظم منصوری، ۱۳۹۲، «سنجش میزان آگاهی‌های عمومی به حقوق شهروندی در استان خراسان شمالی»، مجله جامعه‌شناسی مطالعات جوانان، سال ۴، شماره ۱۲، صص ۵۷-۷۶.
- حسین‌زاده دلیر، کریم و سعید ملکی، ۱۳۸۷، «تبیین شاخص‌های پایداری مناطق شهری با رویکرد توسعه پایدار در شهر ایلام»، مجله جغرافیا و برنامه‌ریزی، سال سیزدهم، شماره ۲۶، صص ۲۹-۶۰.
- ربانی، رسول، اسماعیلی، محمد و منصور حقیقتیان، ۱۳۸۵، «بررسی عوامل اجتماعی، فرهنگی و میزان آگاهی افراد از حقوق شهروندی (شهر اصفهان در سال ۱۳۸۴)»، مجله علوم اجتماعی (دانشگاه آزاد اسلامی شوشتر)، سال ۲۷، پیش‌شماره ۱، صص ۱۴۷-۱۶۸.
- رحمانی، محمد، ۱۳۹۱، *کلان‌شهر، ویژگی‌ها و مفاهیم*، انتشارات امید انقلاب، تهران.
- زیاری، کرامت‌الله و همکاران، ۱۳۹۲، «ارزیابی میزان آگاهی‌های عمومی شهروندان پیرانشهر از حقوق شهروندی و قوانین شهری»، مجله پژوهش‌های جغرافیای برنامه‌ریزی شهری، سال اول، شماره ۱، صص ۵۹-۷۷.
- سیف، حمیدرضا، ۱۳۷۹، *جامعه مدنی و راه‌های رسیدن به آن*، نشر جوانان موفق، تهران.
- شیهه، اسماعیل، ۱۳۸۲، «لزوم تحول مدیریت شهری در ایران»، مجله جغرافیا و توسعه، سال اول، شماره ۱، صص ۳۷-۶۲.
- شیانی، ملیحه، ۱۳۸۸، «تحلیلی بر وضعیت شهروندی در شهر تهران: نگاهی به مدیریت شهری»، مجله مطالعات اجتماعی ایران، دوره سوم، شماره ۲، صص ۳۱-۴۵.
- شریفیان ثانی، مریم، ۱۳۸۰، «مشارکت شهروندی حکمرانی شهری و مدیریت شهری»، نشریه مدیریت شهری، سال دوم، شماره ۸، صص ۴۲-۵۵.
- قرخلو، مهدی و بهزاد عمران‌زاده، ۱۳۸۴، «وضعیت حقوقی تعاملات دولت و شهرداری در ایران»، نشریه علمی-پژوهشی انجمن جغرافیایی ایران، سال سوم، شماره ۶ و ۷، صص ۴۹-۶۸.
- صرافی، مظفر و مجید عبداله‌هی، ۱۳۸۷، «تحلیل مفهوم شهروندی و ارزیابی جایگاه آن در قوانین و مقررات مدیریت شهری کشور»، مجله پژوهش‌های جغرافیایی، سال چهارم، شماره ۶۳، صص ۱۱۵-۱۳۴.

کریمیان‌پور، فاطمه، ۱۳۸۹، بررسی جایگاه مشارکت شهروندی در مدیریت شهر مشهد (با تأکید بر نقش شورای شهر)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه فردوسی مشهد.

لطفی، حیدر و همکاران، ۱۳۸۸، «مدیریت شهری و جایگاه آن در ارتقای حقوق شهروندان»، فصلنامه علمی-پژوهشی جغرافیای انسانی، سال دوم، شماره ۱، صص ۱۰۱-۱۱۰.

مدنی، سید جلال، ۱۳۷۵، حقوق اساسی نهادهای سیاسی جمهوری اسلامی ایران، نشر همراه، تهران.

مهرپور، حسین، ۱۳۷۴، حقوق بشر در اسناد بین‌المللی و موضع جمهوری اسلامی ایران، نشر اطلاعات، تهران.

نظریان، اصغر و نادر شوهانی، ۱۳۹۰، «توانمندسازی نظام مدیریت شهری براساس الگوی شهر شهروندمدار در ایلام»، مجله مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، سال ششم، شماره ۱۶، صص ۱۳۴-۱۵۱.

هاشمی، فضل‌الله، ۱۳۷۹، حقوق شهری و قوانین شهرسازی، وزارت مسکن و شهرسازی، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، تهران.

Demain, J. et al., 1996, *Beyond Communitarianism*, Macmillan.

Lees, A. et al., 1976, *The Urbanization and Economic Development in Germany 1815- 1914 in: Town in Societies*, Essays in Economic History and Historical Society (P. Abrams and E. A. Wrigley, Eds.) Cambridge Univ, Press.

Mukomo, S. I., 1996, *On Sustainable Urban Development in Sub-Sahara Africa*, Cities, Vol. 13, No. 4, PP. 265-271.

Holy Quran. (In Persian)

Arfania, B., 1996, *Private International Law*, First Edition, Aghigh Publishing, Tehran. (In Persian)

Afrough, E., 2006, *Total Essays of the First Urban*, Society and Religious Thought Conference in Shiraz. (In Persian)

Ahmadi Tabatabaie, M. R., 2010, *Civil Right with Emphasis on Republic Islamic Constitutional Law*, Rahyaft Enghelab Quarterly Research Periodical, 8th Issue. (In Persian)

Ruber, P., 1990, *Citizen and Government*, Abolfazl Ghazi Translation, Tehran University Press, Tehran. (In Persian)

Paknezhad, F., and Shakouri, H., 2000, *Studying the Necessity of Teaching Civil Rights in Iran*, Development and Citizenship Culture Approaches, Mohebban Publishing, Isfahan. (In Persian)

Parvin, F., 2014, *Law Aversion and Mutual Civil Rights Violation*, Islamic Social Research Magazine, 19th Year, Second Issue (Consecutive 97). (In Persian)

Hajzadeh, M., and Mansouri, A., 2014, *Examining the Level of General Awareness of Civil Rights in Northern Khorasan Province*, Youth Studies Sociology Magazine, 12th Issue. (In Persian)

Hossein Zadeh Delir, K., and Maleki, S., 2009, *Explaining Urban Region's Stability Indexes with Sustainable Development in Ilam City*, Geography and Planning Magazine, Vol. 13, No. 26. PP. 29-60 (In Persian)

Rabani, R., Esmaeli, M., and Haghigatian, M., 2007, *Studying Social, Cultural and Awareness Level of People About Civil Rights (Isfahan City in 2007)*, Social Science Magazine (Azad University of Shoushtar), The Journal Social science (Islamic Azad University, Shoushtar), Vol. 27, No. 1, PP. 147-168. (In Persian)

Rahmani, M., 2013, *Metropolis, Characteristics and Implications*, Omid Englab Publishing, First Edition.

- Ziari, K. A. 2012, *Assessing the General Awareness of Piranshahr Citizen of Civil Rights and Laws*, Civil Planning Geography Research Magazine, Vol. 1, No. 1, PP. 59-77.
- Seif, H., 1999, *Civil Society and Ways of Reaching to that*, Javanane Movafagh Publishing, Tehran. (In Persian)
- Shia, E., 2002, *Necessity of Civil Management Change in Iran*, Geography and Development, Vol. 1, No. 1, PP. 37-62. (In Persian)
- Shiani, M., 2010, *An Analysis of Civil Situation in Tehran City: A Review of Civil Management*, Iran's Social Studies Magazine 8th Vol. 3, No. 2, PP. 31-45. (In Persian)
- Sharifiyan Sani, M., 2002, *Civil Cooperation, Civil Governing and Civil Management*, Civil Management Journal, 8th Vol. 2, No. 8, PP. 42-55. (In Persian)
- Safari Rad, A., Tahvildari, M., 2016, *An Analysis of Civil Management and Its Role in Civil Rights Awareness and Civilization; Case Study of Langroud City*, National Conference of Civility and Architecture with an Approach on Sustainable Development. (In Persian)
- Gharakhhu, M., and Omranzadeh, B., 2006, *The Legal Status of Government and Mayoralty Interactions in Iran*, Iran's Geographical Association of Research-Science Journal, New Period, Vol. 3, No. 6 and 7, PP. 49-68. (In Persian)
- Sarafi, M., and Abdollahi, M., 2009, *Conception of Citizenship's Analysis and Appraising It's Status in Country's Civil Management Law*, Geographical Research Magazine, Vol. 40, No. 63, PP. 134-115. (In Persian)
- Karimiyan Pour, F., 2011, *Studying the Status of Citizen Partnership in Mashhad City's Management (With Emphasis on the Role of City Counselor)*, MA Thesis of Geography and Urban Management, Ferdosi Mashhad University, Supervisor Ezatollah Mali.
- Lotfi, H., 2010, *Urban Management and It's Status in Raising Civil Rights*, Human Geography Science-Research Quarterly Journal, Vol. 1, No. 2, PP. 101-110.
- Madani, J., 1995, *Basic Rights of Political Institutions of Islamic Republic of Iran*, Hamrah Tehran Press. (In Persian)
- Masti, M., and Falahi, A., 1999, *A View of Civil Rights Regarding Judicial Perspectives*, Bar Association, New Period, 17th and 18th Vol. (In Persian)
- Statistical Center of Iran, *General Census of Population and Housing*, 2007.
- Mehrpour, H., 1994, *Human Rights in International Documents and Islamic Republic of Iran's Position*, Etelaat, Tehran. (In Persian)
- Nazariyan, A., and Shouhani, N., 2012, *Strengthening Urban Management System According to Citizenship Oriented Pattern in Ilam*, Geographical Perspective Magazine (Human Studies) Vol. 6, Vol. 16, PP. 134-151 (In Persian)
- Hashemi, F., 1999, *Civil Right and Planning Rules*, Ministry of Housing and Urban Planning, Iran's Urban Planning and Architecture Research and Studies, Tehran. (In Persian)